

Дати

LXXV

Микола Григорович Жулинський народився 25 серпня 1940 р. в селі Новосілки (тепер село Набережне) Демидівського району на Рівненщині. Закінчив Боремельську середню школу, Дубнівське педагогічне училище. Працював учителем восьмирічної школи, робітником, закінчив Київський університет ім. Т.Г. Шевченка (1968). Того ж року вступив до аспірантури Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка, з яким пов'язана вся його подальша наукова кар'єра. Тут він пройшов

шлях від молодшого наукового співробітника (1971–1973), ученого секретаря (1973–1978), заступника директора з наукової роботи, завідувача відділу рукописів (1978–1991) до директора інституту (з 1991).

У його доробку понад 700 статей, оглядів, рецензій. Автор книжок: “Пафос життєствердження” (1974), “Людина як міра часу” (1979), “Человек в литературе” (1983), “Наближення” (1986), “Із забуття – в безсмертя” (1991), “Подих третього тисячоліття” (1991), “Вірю в силу духа” (1999), “Заявити про себе культурою” (2001), “Олег Ольжич і Олена Теліга” (2001), “Слово і доля” (2002), “Духовна справа по втраченій батьківщині” (2002), “Поминаймо в скорботі, але не в гніві. Українсько-польський конфлікт на Волині 1943–1944 рр.” (2003), “Високий світloch віри. Голодомори в Україні та роман Василя Барки “Жовтий князь” (2003), “То твій, сину, батько! Українська душа – на Голгофі ХХ століття” (2005), “Віктор Ющенко: випробування владою” (у співавторстві) (2005), “Відстані” (2006), “Він знав, “як багато важить слово...” (2008), “Нація. Культура. Література: національно-культурні міфи та ідейно-естетичні пошуки української літератури” (2010), “Українська література: творці і твори: учням, абітурієнтам, студентам, учителям” (2011).

Лауреат Республіканської премії ім. О. Білецького в галузі літературно-художньої критики (1978), Державної премії України ім. Т. Шевченка (за книгу “Із забуття – в безсмертя”, 1991), премії Фундації Омеляна і Тетяни Антоновичів (1994), Міжнародної літературної премії імені Григорія Сковороди “Сад божественних пісень” (2010). У листопаді 1993 р. Світовий конгрес вільних українців відзначив М. Жулинського найвищою нагородою закордонних українців – медаллю Св. Володимира за видатний внесок у наукову й політичну діяльність. Нагороджений орденом князя Ярослава Мудрого 5-го ступеня (2009), орденом “За заслуги” III ступеня (вересень 1997 р.), I ступеня (серпень 2000 р.). Кавалер ордена Павла Скоропадського, ордена Італійської Республіки “Зірки італійської солідарності”, ордена Австрійської Республіки.

Творчий колектив “СіЧі” вітає шановного Миколу Григоровича зі славним ювілеєм і бажає міцного здоров'я, нових творчих здобутків, успіхів у керівництві нашим Інститутом літератури, у плідній діяльності на всіх нивах на благо України!

**ТАРАС ШЕВЧЕНКО: “ПОДАЙ ДУШІ УБОГІЙ СИЛУ...”.
УКРАЇНА І КАЗАХСТАН У ПОШУКАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ**

У статті йдеться про актуальні проблеми національної самосвідомості в Україні й Казахстані. Відштовхуючись від сприйняття Т. Шевченком реалій казахського Великого Степу, автор говорить про подолання колоніальної спадщини народами обох країн. Звертаючись до джерел формування новочасної національної ідентичності українців і казахів і нинішніх національно-культурних, суспільних і політичних проблем, дослідник протиставляє особливості націєтворення в колоніальних і постколоніальних спільнотах імперському проекту наднаціональної панросійської, православнослов'янської ідентичності. Висвітлено проблеми Казахстану, породжені тоталітарною добою, та їх осмислення в сучасній художній літературі, філософській і політичній думці. Автор наголошує на необхідності національної ідеї як спільного для всіх громадян держави консолідаційного чинника.

Key words: Kazakhs, Kazakhstan, national identity, national idea, Russian Empire, Tengrism, Ukraine, Ukrainians.

Mykola Zhulyns'kyi. Taras Shevchenko: "Give strength to poor soul...". Ukraine and Kazakhstan looking for national idea

The paper discusses topical issues of national self-consciousness in Ukraine and Kazakhstan. In the context of T. Shevchenko's interpretation of Kazakh Great Steppe author tells about colonial inheritance being overcome by both nations. Considering sources of formation of modern national identities of Ukrainians and Kazakhs and some current cultural, social and political problems of these nations, the researcher contrasts features of national formation in colonial and postcolonial societies with the imperial project of supranational pan-Russian 'Orthodox-Slavic' identity. Some problems of Kazakhstan, generated by totalitarian era, as well as their interpretation in modern fiction, philosophy and political studies have been reviewed. Author emphasizes the necessity of national idea as a factor consolidating all citizens of a state.

Ключевые слова: казахи, Казахстан, национальная идентичность, национальная идея, Российская империя, Тенгрианство, Украина, украинцы.

Перебуваючи на засланні на території нинішнього Казахстану, Тарас Шевченко робив перехід у складі Аральської описової експедиції від Орської фортеці до Раїмського укріплення. Там, у степу, “в этой мертвой пустыне” [33, 95], він побачив розкішне зелене дерево. Поета це дуже здивувало. Навколо цього дерева, яке тубільці називали ауліє-агач, і на його гілках набожні казахи навшали шматочки різнокольорових, переважно червоних смужок тканини, пасма пофарбованого кінського волосся, шкуру дикої кішки...

Невідомо, чи Шевченко почув від місцевих мешканців легенду про сокиру і святе дерево, чи сам придумав, але 1848 р. він напише вірш “У Бога за дверми лежала сокира”, у котрому образно вповість цю легенду.

Багато лиха наробила на квітучій казахській землі сокира, яку вкрав у Бога казах і став нею рубати на дрова зелену діброву. Вирвалася з рук казах ця Божа сокира й сім літ безжально вирубувала розкішні дуби й великі літні дерева – сплюндрувала-випалила ліси, села й міста, перетворила зелені простори на чорну пустиню:

Тільки одним-одно хиталось
Зелене дерево в степу [32, 80].

Полишене Богом і сокирою, огнем непалиме святе дерево сингич-агач засвідчує покару людей за гріхи, застерігає від повторення варварських зазіхань на Богом дарований зелений світ природи та вселяє надію в казахів на відродження рідного краю. Тому вони моляться біля нього, приносять йому жертви та благають:

Щоб парости розпустило
У їх біднім краї [32, 80].

Усе навколо змертвіло, кругом лише червона глина та розпечені піски, колючі будяки й бур'яни, деінде в ярах чорніє тирса з осокою та зрідка з'явиться на горі на “захилім верблюді” одинокий кайзак:

Непевне діється тойді.
Мов степ до Бога заговорить.
Верблюду заплаче, і кайзак
Понурить голову і гляне

На степ і на *Карабутак*¹,
*Синчичагач*² кайзак вспом'яне,
Тихенько спуститься з гори
І згине в глиняній пустині... [32, 80].

Т. Шевченко впродовж другої половини 1848 р. та першої половини 1849 р., перебуваючи на острові Косарал, куди він прибув у складі експедиції після майже двомісячного плавання Аральським морем, написав 72 поезії. Значна частина цих творів фіксує образно-настрове переживання й відображення природи цього забутого Богом краю, життя місцевих жителів – казахів і киргизів та вивідання свого важкого морально-психологічного стану, зумовленого ностальгічним болем-думою про Україну:

Чи довго буде ще мені
В оцій незамкнутій тюрмі,

Понад оцим нікчемним морем
Нудити світом? [32, 117].

Змальовуючи з особливим творчим піднесенням береги й острови Аральського моря, пустельні пейзажі осіннього Косаралу, місячну ніч, казахську стоянку, укріплення Косаралу, казахських хлопчиків, дівчаток, стариків, Шевченко наче передбачав, якою винятковою естетичною й суто пізнавальною цінністю будуть для наступних поколінь ці поетичні та малярські свідчення про Аральське море періоду його заслання, картини природи краю, способу життя й побуту місцевого люду.

Особливо був вражений Шевченко цим деревом – символом витривалості, стійкості, незнищенності живого в цій голій пустелі, і тому пізніше він повертався до образу священного дерева в акварелі “Джангисагач” (1848) та повісті “Близнецы” (1852).

У зв'язку з підготовкою до 125-річчя від дня народження поета проводилися фольклорні експедиції шевченківськими місцями. Під час однієї експедиції в Оренбурзьку область кандидат мистецтвознавства І. Волошин 1938 р. зробив запис про побутування серед казахів давньої легенди, у якій розповідається про “сингич-агач – одиноке, святе, бурею обламане, вогнем непалиме дерево, якого не зміг знищити навіть жорстокий хай несправедливий бог” [21].

Образ цього священного дерева не випадково з'являється в поезії, прозі та малярстві Т. Шевченка, бо сингич-агач символізувало якоюсь мірою і його самотню долю в цій Богом покараній пустелі, насильницьке відторгнення від рідного краю, нагадувало про інші легенди, у котрих ішлося “про вигнання людини з раю – ідеального місця її буття за порушення встановленої Творцем заборони і покарання її через необхідність жити далі самій у спотвореному світі” [2, 82].

Про що свідчила Шевченкові сакралізація казахами дерева сингич-агач? Передусім про намагання місцевого етносу зберегти знаки колективної пам'яті, якими для них були також поховальні обряди, ритуали, кургани, публічні

¹“Невеличка річка” [32, 80] (Прим. Т. Шевченка).

²“Одно дерево” [32, 80] (Прим. Т. Шевченка).

простори, надмогильні статуї, Аральське море, колодязі в пустелі та й сама пустеля як місце репрезентації пам'яті. Український поет-засланець, котрий народився й виростав у докорінно відмінному природному середовищі, важко сприймав цей пустельний, непривабливий ландшафт. “Неначе злодій, поза валами” прокрадався у святу неділю солдат Шевченко в поле, понад річку Урал, щоб подивитися “на степ широкий, мов на волю”:

І на гору високою
Вихожу, дивлюся,
І згадую Україну,
І згадать боюся.
І там степи і тут степи,
Та тут не такії,
Руді-руді, аж червоні,

А там голубії,
Зеленії, мережані
Нивами, ланами,
Високими могилами,
Темними лугами.
 (“А.О. Козачковському”) [32, 59].

Та Шевченко відчував, усвідомлював, що цей етнопростір зберігає скупі, поодинокі знаки національної пам'яті, репрезентує образи й метафори історичного буття казахів. Навіть здатний відроджувати образи, символи та ідеї з колективної уяви цих етносів, яких називали то киргизами, то казахами, то казаками, то кочівниками...

У листі до А. Лизогуба 16 липня 1852 р. Т. Шевченко писав із Новопетровського укріплення про те, як його немилосердно душить неволя “в цій пустелі”, а самотність – його найлютіший ворог: “В этой широкой пустыне мне тесно – а я один. До вас, я думаю, не дошло сведение, где именно это *Новопетровское укрепление*, то я вам расскажу. Это будет на северо-восточном берегу *Каспийского моря*, на полуострове *Мангишлаке*. Пустыня, совершенная пустыня, безо всякой растительности, песок да камень, и самые нищие обитатели – это кочующие кой-где *киргизы*. Смотря на эту безжизненность, такая тоска одолеет, что сам не знаешь, что с собой делать, и если б можно мне было рисовать, то, право, ничего не нарисовал бы, так пусто. Да я до сих пор не имею позволения рисовать, шестой год уже, ужасно!” [34, 63].

Нічого дивного в тому не було, що для Шевченка цей материк іншої етнокультури, ця система життєдіяльності місцевої соціальної спільноти, ці принципи взаємодії кочівників із довкіллям були чужими, невідомими. Але викликали цікавість, бажання пізнати їхній світ і зрозуміти, чому мешканці безмежної пустелі такі пригнічені, душевно втомлені, упосліджені, чому, з яких причин, із чиєї волі відбувається руйнація сформованої багато віків тому кінно-кочової цивілізації, котра виробила оптимальну систему взаємодії із природним середовищем, із суворим для виживання довкіллям.

Озираючи оком та осмислюючи цей невідомий і чужий етнічний простір, цей материк унікальної етнокультури (“Много есть любопытного в киргизской степи и в Аральском море...” [34, 48], – писав поет до Варвари Репніної 14 листопада 1849 р.), Т. Шевченко передусім задумувався над долею рідного краю, над проблемою духовного й політичного відродження свого народу. Тому митець і прагнув оживити в національній пам'яті міфи про минуле, перекази, легенди, реальні історичні події та народних героїв – формував своєрідну систему спільних цінностей, традицій, символів. Можливо, казахська легенда про Божу сокиру і святе дерево, котра таїла в собі сакральний код давнього тюркського етносу – казахів, якоюсь мірою стимулювала уяву й пам'ять українського поета на образне осмислення гіркої долі його “безталанної країни”, що її Господь жорстоко покарав колоніальним плюндруванням і ганебним невільництвом.

Такою ж оскверненою землею, якою відкрилася казахська земля українському засланцеві, була для Шевченка рідна Україна, цей, з одного боку, “край прекрасний, розкошний, багатий”, цей “світ тихий, край милий”, а з другого – не спогадально-мрійного, а реального погляду – “окрадена земля”, “розрита могила”, “окрадені гори”, “не своя земля”.

Україна завмерла, застигла в колоніальних “обіймах” Російської імперії, тому поет зобов’язує себе мобілізувати рідне слово для духовного оздоровлення національної свідомості, заради того, щоби “сполучити й оживити спаралізовані складники нації, вдихнути історичне життя в завмерлий національний організм” (Є. Маланюк) [18, 130].

Це необхідно робити, усвідомлює поет, бо:

...заснула Вкраїна	І в дупло холодне гадюк напустила,
Бур’яном укрилась, цвіллю зацвіла,	А дітям надію в степу оддала.
В калюжі, в болоті серце прогноїла	(“Чигрине, Чигрине”) [31, 254].

Мимоволі зринає в пам’яті образ Шевченкової сокири як символічного уособлення кари-мсти за сплюндровану “Україну убогу” та радикального засобу пробудження “хиренної волі” заради торжества ідеальної спільності людей, справедливого людського співжиття у власному національному Домі:

І на оновленій землі	А буде син, і буде мати,
Врага не буде, супостата,	І будуть люде на землі [32, 353].

Образ сокири і в казахській легенді, і в поезії Т. Шевченка символізує Божу кару за содіяне зло, що скоєне з руйнівною люттю, мстиво, криваво, з фатальною засліпленістю. Шевченко остерігає злочинців від безоглядних знущань із “найменшого брата”, лякає їх неминучою помстою, мстивим бунтом і жорстокими самосудами:

Уловлять і судить не будуть,	Розтнуть, розірвуть, розіпнуть,
В кайдани туго окують,	І вашей кровію, собаки,
В село на зрище приведуть	Собак напоять...
І на хресті отім без ката	(“Осія. Глава XIV. <i>Подражаніє</i> ”) [32, 333].
І без царя вас, біснுவатих,	

Згодом Шевченко дедалі частіше згадуватиме Господні заповіді, спрямовані на плекання таких моральних настанов, як милосердя, добро, справедливість, співчуття, любов до ближнього, та на просвітлення людських душ Христовою правдою братолюбія:

А всім нам вкупі на землі
Єдиноисліє подай
І братолюбіє пошли [32, 339].

Саме національне світобачення, християнські цінності й заповіді, національне самовизначення поета й художника вивершили таку систему морально-етичних координат і життєвих ціннісних орієнтацій, яка відповідала тогочасним суспільним запитам і відкривала перспективи формування національної ідентичності та національної самоорієнтації українців.

Особливо важила для утвердження національної колективної ідентичності історична пам’ять, історичне самоусвідомлення українців; на основі мовного

самовизначення та спільної культурної спадщини вони пізнавали батьківщину як єдиний рідний край, увиразнюючи сам образ України як священної землі предків, сучасників і майбутніх поколінь. Шевченко, намагаючись зруйнувати інфіковане в суспільну свідомість уявлення про Україну як провінцію Російської імперії під назвою Малоросія і про українця як малороса, хохла, православного, закликає земляків (так найчастіше поет і звертається до своїх сучасників в Україні) пізнавати й любити свій край, природу, історичну минувшину й сьогодення “нашої бідної України”, “нашої любшої України”.

Сам поет, перебуваючи на чужині в ганебному статусі рядового солдата-засланця, вимріявав той день, коли він із Божою поміччю побачить знову “свою безталанну країну”, і схожі на земний рай – рідні Андруші, і “Дніпро крутоберегий”, і “сині Трахтемировські гори”:

“Боже мій, Господи єдиний! Чи гляну я на ті гори коли-небудь хоч одним оком? Ні! Ніколи я їх не побачу! А хоч і побачу, то, може, з того світа, або на сім світі присняться коли-небудь.

А! Цур йому. Лучше його й не згадувать, а то як згадую що-небудь про нашу бідную Україну, то сльози так і закапають із старих очей” [34, 78].

Трахтемирів, Київські гори, Дніпро, високі могили, вишневий садок, лани широкополі, червона калина, висока тополя – ці та інші природні ідентифікати та образи-символи означували конкретну етнічно-географічну й територіальну цілісність, реальний національний етнопростір, котрий поет-художник наповнював національно-культурними, духовними та історіософськими смислами.

Як зазначає видатний британський культуролог і політолог Ентоні Д. Сміт, одним із головних процесів у формуванні націй є *“територіалізація – проживання більшості спільноти на батьківщині та зміцнення колективних спогадів і любові до конкретних історичних територій із визнаними кордонами”* [24, 69]. У процесі історизації природного середовища, освячення краєвидів і самої батьківщини – храмів і місць вічного спочинку полеглих національних героїв, річок і гір, полів битв і колективних могил народ набуває могутній культурний ресурс *“для підтримки чуття національної ідентичності”* [24, 70]. Дослідник визначає національну ідентичність як *“неперервне відтворення та реінтерпретацію структури вартостей, символів, спогадів, міфів і традицій, що становлять характерну спадщину націй, та ідентифікацію індивідів із цією структурою і спадщиною”* [24, 40].

Шевченко прагнув образно трансформувати ці національні символічні ресурси, спрямувати їх ідейно-смыслову енергію завдяки божественному Слову до тих, хто хирів під імперським гнітом на його Батьківщині, котру Росія перетворила у пригнічену комплексом меншовартості Малоросію.

Саме тому в його образному сприйнятті та художньому вираженні Україна “оживала” в таких персоніфікаціях, як “вдова”, “матір”, “ненька”, “дружина”, “небога”, “мила земля”, “висока тополя”, “святая родина” та інших означеннях поняття “батьківщина” (див.: [3, 69]). Культивування образу батьківщини пробуджувало чуття спільної пам’яті, спільної історичної долі, сприяло відродженню національної спільноти, яка володіє священною етноісторією й певним типом культури, оригінальними видами традицій, власною мовою і проживає на певній, історично конкретній території.

Шевченко не лише відчував, а й усвідомлював могутню ідейно-емоційну силу національних культурних, релігійних, духовних вартостей, традицій, міфів, спогадів, символів, завдяки котрим він прагнув увиразнити в суспільній свідомості уявлення про колективну історико-культурну єдність українців і цим самим формувати, висловлюючись сучасною термінологією, національну

колективну ідентичність. Для поета й художника важливо було повернути українцям чуття спільної етнічної приналежності й національної гідності, відродити історичну пам'ять-славу, мобілізувати народний дух задля національного самовизначення й боротьби за свободу й незалежність – за утвердження “своїї правди, і сили, і волі” у своєму національному Домі.

Пропонуючи землякам, звісно, в образній формі, своєрідний набір установок і цінностей, які внаслідок емоційних переживань, що їх інспірували його поетичні й мистецькі твори, збуджують процес мислення, активізують діалог із самим собою, Шевченко прагнув допомогти людині усвідомити себе в соціальному й національному просторі, відродити власну ідентичність. Адже він, як член Кирило-Мефодіївського братства, свідомо брав на себе зобов'язання будити приспаний національний дух, спрямовувати енергію свого народу на звільнення від імперської деспотії заради самостійного життя в рівноправному союзі з іншими поневоленими слов'янськими народами. Програмні цілі цього товариства вповні збігалися з тими завданнями, які ставили перед собою інші європейські таємні політичні організації – “Молода Італія”, “Молода Польща”, “Молода Німеччина”, згодом “Молода Швейцарія”, “Молода Європа”, для котрих головним політично-суспільним імперативом була вільна, суверенна нація, рівноправна в єдиній сім'ї народів. Кожен з уярмлених монархічною деспотією слов'янських етносів прагнув культурно-мовного ренесансу. Національно-культурні діячі, духовні провідники формували спільні ідеї, настрої, почуття завдяки відродженню історичної пам'яті, народних звичаїв і традицій, національних простонародних мов, плеканню чуття предківської батьківщини завдяки історизації природного середовища й місць проживання певної етнічної спільноти.

Лідери українського національно-культурного руху прагнули передусім обґрунтувати існування народної культури, котра засвідчує своєрідність, окремішність, відмінність української культури від інших, а отже, відмінність народу українського від інших, передусім від російського й польського. Необхідно було утвердити народну мову як окрему, самостійну мову, аргументовано відкинути звинувачення на адресу української мови як “південноросійської говірки”, “наріччя”, відкрити духовний потенціал рідної мови – мови української цивілізованої спільноти й на її основі творити нову сучасну культуру як самостійне явище світової культури.

Саме поява книг народною мовою – “Енеїди” І. Котляревського (1798), етнографічних праць М. Цертелєва, З. Доленги-Ходаковського, М. Максимовича, альманаху “Русалка Дністровая” (1837), “Кобзаря” (1840) Т. Шевченка, діяльність Кирило-Мефодіївського братства в Києві (1846–1847) і Головної Руської Ради у Львові (1848) засвідчили національно-культурне відродження української нації та політичне пробудження українського народу на новому етапі національно-визвольного руху.

Безперечно, передусім із Шевченком пов'язаний культурно-літературний, мовний та історичний ренесанс України, який стимулював утворення політичних організацій і рухів, спрямованих на здобуття повної незалежності. Суверенна культурна спільнота, що формувалася внаслідок духовного й культурного відродження нації, виступала єдиним повноправним джерелом політичної влади. Із цією метою і здійснювалася “народнокультурна мобілізація” (Ентоні Д. Сміт), програма якої, запропонована національною інтелігенцією, надавала цьому всенародному рухові політичної легітимності й давала змогу “обернути духовне й культурне перетворення на політико-соціальну революцію” [25, 137].

Національна культурно-історична спільнота, що поставала завдяки народнокультурній мобілізації, не могла зупинитися на своєму шляху до

подальшої легітимізації й закономірно “вимагала” внаслідок увиразнення національної ідентичності створення політичної нації – незалежного, об’єднаного спільними ідеалами й цінностями політичного утворення в межах певної території.

Стимульований багато в чому творчістю Т. Шевченка, його поетичною, культурно-освітньою діяльністю і страдницькою долею національний ідеологічний рух розвивався, ширився і спрямовувався в річище виборення незалежності України, досягнення єдності та ідентичності українського народу.

Варто зважати на те, що саме на часи Шевченка припадає активна реалізація Російською імперією загальноросійського проекту, головним завданням якого було формування шляхом акультурації та асиміляції інших, неросійських народів російської національної ідентичності на основі російського титульного етносу (див.: [20]). Домінувала ідея загальноруської, загальноросійської нації, яка мала об’єднувати всіх східних слов’ян, утверджувалася концепція політичної поліетнічної нації, котра в ідеалі мала охопити всю Російську імперію [19, 71]. Задля розчинення нового колоніального об’єкта в загальноросійському морі російської національної, по суті, імперської ідентичності Україну позбавляли власної історії, мови, головних символічних атрибутів окремої нації. Водночас здійснювалася інституціонально-адміністративна інтеграція всіх неросійських територій – колоніальних частин Російської імперії. Цей же імперський проект упроваджували й у новій наддержаві – СРСР, у якому були задіяні нові механізми інтеграції до цього наднаціонального утворення, етнокультурної асиміляції та примусової русифікації мешканців колоніальних територій.

Знову в Росії лунають заклики звернутися до витоків – до відродження головного архетипу російської самосвідомості, який колись був проголошений ігуменом Філофеем у посланні до великого князя Василя III і зводився до ідеї “святої Русі”, до універсального, усесвітнього значення Московського царства та “вселюдського покликання Росії” [12, 47]. Знову з’являється образ Росії як “странствующего Царства”, у котрий закладається “політична претензія на імперську традицію всесвітньої влади: Москва – Третій Рим” [5, 88].

Саме непогамовні імперські політичні амбіції та заманливий образ відродженої Росії у традиційному ореолі “странствующего Царства” й “погнали” нинішню російську владу в український Крим, на Схід України “мечем і хрестом” демонструвати, як російська душа “боліє” світовими проблемами. І впроваджувати так звану російську “православно-християнську ідентичність”, реалізовувати на територіях колишньої Російської імперії “політику панросійської ідентичності” (Наталія Пелагеша). Особливо активно політика наднаціональної панросійської ідентичності впроваджується на теренах України в таких напрямках: “збереження та посилення домінуючих позицій російської мови, формування єдиного інформаційно-комунікативного поля, відновлення уніфікованого науково-освітнього простору, створення спільного культурно-символічного простору, деконструкція українського національно-історичного нарративу” [22, 222].

Цей потужний тиск інформаційних потоків із Російської Федерації призвів до формування в суспільній свідомості мешканців передусім Автономної Республіки Крим і охоплених нині полум’ям війни Донецької та Луганської областей наднаціональних, звісно, панросійських стереотипів сприйняття й поведінки. Україна майже нічого не зробила для того, щоб визначити й підтримати пріоритети державної інформаційної політики і спрямувати їх на захист національного інформаційного простору та масової свідомості українського населення. Головна причина того, що в Україні не була гарантована інформаційно-психологічна безпека своїх громадян – тривала, протягом чверті

століття, цілеспрямована робота у вітчизняному інформаційному просторі щодо зросійщення, деукраїнізації та вестернізації українців, відсутність загальнонаціональної ідеї як стратегічної довгострокової мети розвитку суспільства та утвердження новітньої української державності. Ця ідея мала би бути пасіонарною, творчою та об'єднавчою, відповідати надіям і прагненням абсолютної більшості українського населення незалежно від соціального статусу, національності, мови спілкування, вірування та місця проживання. По суті, ідеться про національно-державну ідеологію, яка має базуватися на системі загальнонаціональних цінностей і пріоритетів, морально-етичних норм і духовних потенціалів культури. Національна ідея призначена формувати з розмаїтого населення певну культурну єдність і політичну цілість, творити солідарну колективну спільноту, плекати чуття загально-національної та соціальної згуртованості. І підносити національну самосвідомість завдяки культурно-духовному самоствердженню, відродженню і збереженню базових культурних цінностей – народних звичаїв, традицій, мови, вірувань, символів, міфів, ритуалів.

Національна ідея має “виростати” на системі суспільних мотивувань і сподівань, відповідати запитам модернізації українського суспільства, бо, як твердив ще 2009 р. видатний філософ Сергій Кримський, “національна ідея – це насамперед соціальний проект, про який можна говорити в міру його реалізації”, хоча передусім “національна ідея – це культурний екстракт нації, це проблема національної соціальності, яка характеризує не просто концептуальні побудови, а імперативи, що визначаються історичним досвідом” [28] (День. – 2009. – 24 квітня).

Очевидно, що Україна й досі не виробила чіткої стратегії довгострокового розвитку суспільства й держави. Щоправда, лише зараз окреслені та схвалені Верховною Радою України перспективи соціального, економічного й цивілізаційного поступу українського суспільства – Стратегія сталого розвитку “Україна – 2020”. Але кардинальні реформи, здатні забезпечити подальший розвиток України як європейської демократичної держави, здійснюються повільно, неефективно, до того ж не демонтовано люмпенсько-олігархічну систему, зорієнтовану на євразійську модель держави – олігархономічну. А саме олігархономічна Росія транслює в українську суспільну свідомість ідеї “русского міра”, – цілий комплекс російсько-радянських цінностей, уявлень, ідеологічних переконань, упереджень. А головне, путінський режим намагається закріпити свої позиції в царині російської мови, культури, освіти, науки й відродити, розвинути та зміцнити творений іще за часів Російської імперії та СРСР єдиний гуманітарний простір на пострадянській території. Із цією метою Росія використовує не лише комунікативно-інформаційні засоби впливу на суспільні настрої та умонастрої, продукуючи й поширюючи ідеї сепаратизму, українофобії, чорносотенства, радянську символіку, міфи та стереотипи імперського мислення й поведінки, а й військову потугу, найманців-терористів, проросійськи налаштовану політичну, воєнну та інтелектуальну еліту.

Вважаючи себе центром євразійської цивілізації, Росія активізує свої зусилля на створенні Євразійського союзу – такого об'єднання народів і держав, яке буде сповідувати спільні, звісно, продуковані центральною державою СНД – Росією, ідеологічні концепти, міфологеми і стереотипи, тотожне розуміння “спільної історії” та спільне бачення історичного розвитку. Передусім ідеться про створення наднаціонального загальноросійського культурно-символічного простору на теренах країн СНД, забезпечення політичної консолідації та інституціонально-адміністративної інтеграції держав-членів Співдружності.

На прикладі ініціатора ідеї євразійства – Республіки Казахстан можемо нині переконатися, яку велику тривогу викликали в цій країні російські амбіції в Євразійському союзі, зокрема, намагання включити до складу учасників цього інтеграційного проекту держави, для яких домінуюча роль Росії аксіоматична і всевладна. Власне, деякі із цих кандидатів на членство в Євразійському союзі, а саме Абхазія, Південна Осетія, Придністров'я – продукти російської агресії й анексії – не визнані світовим співтовариством як державні утворення. Та, крім цих штучних сателітів, Росія прагне долучити до складу євразійського проекту Киргизію, Таджикистан, Вірменію, Сербію, Монголію... І, звісна річ, Україну. Але, як пише дійсний член Академії юридичних наук Республіки Казахстан Тумабек Бусурманов, “перші ж кроки Росії з реалізації цих планів, розпочатих з України, вже викликали неоднозначну, якщо не сказати, тривожну реакцію всього світу, а також держав-учасників майбутнього союзу” [4, 13].

Річ у тому, обґрунтовує свою й загальнодержавну стурбованість учений, що Казахстан розглядав євразійську ідею передусім як духовну, котра охоплює менталітет, культуру, світогляд, світосприйняття й виступає основою формування єдиної системи поглядів рівних між собою суверенних і незалежних держав на багато аспектів життя в умовах глобалізованого світу. Казахстан лякає поспішність і настирне прагнення Росії якнайшвидше сформувати новий інтеграційний союз за її лекалами та з акцентом на надмірній політизації наднаціональних інститутів, що викликає вповні мотивовану настороженість: “На кону стоїть основоположне питання – про державний суверенітет і незалежність” [4, 14], – доходить висновку професор Т. Бусурманов.

Можливо, саме практичною деформацією євразійської ідеї як спільної для всіх тюркських народів духовної детермінанти й зумовлена поява національної доктрини, яку озвучив 17 січня 2014 р. Президент Республіки Казахстан у Посланні до народу Казахстану “Казахстанський шлях – 2050: Єдина мета, єдині інтереси, єдине майбутнє”. Це національна ідея під назвою “Менгілік Ель”, пов'язана передусім із духовним світом казахів та інших етносів, що проживають у Казахстані, зі спільною історією, культурою, традиціями, віруваннями та ідеєю власної державності – давнього політичного об'єднання багатьох тюркських племен.

Видатний дослідник величезного Євразійського простору Лев Гумільов, який півжиття присвятив вивченню “серця Євразії” – Великого Степу, що його давні греки називали Скіфією, перси – Тураном, а китайці – степом “північних варварів” – Бей-ху, згадує про гнучку й розгалужену систему під назвою “Вічний Ель”, “у якій знаходили своє місце племена степові й гірські, мешканці оазисів Согдіани й неозорих безкраїв у ті часи низин Волги, купці й пастухи, буддисти й вогнепоклонники поряд із самими тюрками-воїнами, які сповідували “синє небо й чорну землю” [9, 166]. Але саме тюркюти – цей невеличкий алтайський етнос і встановив у період із 550 по 581 рр. своє владарювання на всьому Великому Степу від Китаю до Дону й від Сибіру до Ірану. Л. Гумільов зазначає, що в VI ст. тюрки, як сформована етнічна система, набувши етноландшафтної рівноваги, а отже, відповідних соціальних форм, створили політичний інститут – “ель, як поєднання племінних союзів і військових об'єднань (орди)...” [9, 298].

Якщо виходити з визначення етнічних груп, яке подав Макс Вебер, а це “такі групи людей, котрі підтримують суб'єктивну віру в своє спільне походження внаслідок схожості фізичного типу або звичаїв, або і типу, і звичаїв; або ж унаслідок спогадів про колонізацію та міграцію” (цит. за: [7, 15]), то щодо казахського етносу фактор колонізації та вимушеної міграції відіграв суттєву роль у гальмуванні процесу формування його національної ідентичності.

Накинута Російською імперією стратегія колонізації не передбачала захисту і плекання казахами своєї культурної, релігійної та мовної окремішності. Більше того, буквально на очах одного покоління почала руйнуватися еко- й его-система звичного, традиційного світопорядку, колективної свідомості кінно-кочівної цивілізації. Видатний казахський мислитель, поет, історик, філософ Шакарім писав наприкінці XIX ст. в поемі “Життя Забутого”:

Когда минуло сорок лет,
Мучительно искал ответ
Я на вопрос, сотрясший свод:
Казахи, что мы за народ?
Ни знаний, ни культуры нет.

Разбились в партии невежд.
Нас поят ядом и дерьмом –
Чтоб стали мы внутри зверьем
(цит. за: [27, 16-107]).

Наставник Шакаріма, його рідний дядько, великий поет і мислитель Абай мріяв сам написати історію походження казахів, передусім виявити всі родові корені свого народу, прагнучи вийти на першовитоки зародження й формування етносу. Він усвідомлював, що народний дух почав слабнути, хиріти, розмиватися. “Народ утрачає цілісність”, – узагальнював Абай. Тому він і заповідає своєму учневі Шакаріму написати історію казахів, що і здійснив цей провідник культурно-духовного відродження свого народу. 1911 р. Шакарім опублікував праці “Родовід тюрків, киргизів, казахів і ханських династій” та “Канони мусульманства”, а наступного року – філософсько-поетичний збірник “Дзеркало казахів”.

Але, як твердить казахський філософ, академік НАН Республіки Казахстан Гаріфолла Есім, історія казахів, котрі з давніх-давен називають себе “вічним народом”, ще повністю не досліджена. На доказ глибокої історичної давнини казахського етносу вчений згадує про один із головних символів незалежності Казахстану – “Алтин адам” (Золоту людину), реальним прообразом якого виступає син (чи донька) сакського, прототюркського правителя, котрий жив понад 2000 років тому. У чи не найбагатшому похованні в історії людства – в Іссикському кургані було виявлено понад 4000 виробів із золота. Отже, саме з метою розбудити національну пасіонарність казахського народу, відродити й витворити новий, незалежний Казахстан і була проголошена національна ідея спільного загальноказахстанського Дому, мрія далеких предків – прототюрків-саків “Менгілік Ель”.

Цю ідею “Менгілік Ель” закарбовано на кам’яних пам’ятниках, установлених на честь видатного державного діяча Великого Тюркського Еля – Кюлтегіна. Мрія мудрих синів Великого Степу про вічну державу “означала військово-політичну велич, економічну самодостатність, прихильність і вірність національним цінностям, толерантне ставлення до сусідніх народів, непохитність, територіальну й політичну єдність усього тюркського населення й держави” [13, 65].

І Абай, і Шакарім – ці реформатори духовного життя свого народу жили і творили в ті часи, коли кардинально змінювався вектор розвитку казахського етнокультурного буття. Спроби Російської імперії, а згодом – СРСР силою інтегрувати казахів у чужий соціокультурний простір, урбанізувати традиційний спосіб життя кочівників позбавляло їх природного етнічного простору, традиційної культури, духовних джерел, необхідних для підживлення національної свідомості та відродження чуття етнокультурної ідентичності.

Саме тому в умовах державної незалежності й відродилася давньотюркська ідея вічності народу й держави, завдяки котрій забезпечувалася життєдіяльність кількох великих держав сивої давнини й середньовіччя – сакської й гунської, а також Великого тюркського каганату.

У Посланні Президента Республіки Казахстан Нурсултана Назарбаєва “Казахстанський шлях – 2050: Єдина мета, єдині інтереси, єдине майбутнє” ця ідея здобулася на друге народження, отримала нове дихання й сучасне змістове наповнення: “Ми, казахстанці, єдиний народ! І спільна для нас доля – це наш Менгілік Ель, наш достойний і великий Казахстан! “Менгілік Ель” – це національна ідея нашого загальнонаціонального дому, мрія наших предків” [23, 11].

У чому полягає проголошена президентом країни ідея “Нового Казахстанського Патріотизму”? У незалежності країни, у національній єдності, мирі та злагоді, в особливому казахстанському шляху в майбутнє. У громадянському суспільстві, високій духовності, економічному зростанні на основі індустріалізації та інновацій. У спільності історії, культури, мови, у національній безпеці й участі країни у вирішенні світових і регіональних проблем.

З метою реалізації загальнонаціональної програми “Стратегія – 2050”, котра передбачає завдяки модернізаційному ривку входження Казахстану до числа 30 найрозвинутіших країн світу, розробляється та буде прийнятий патріотичний акт “Менгілік Ель”.

Як бачимо, влада сучасного Казахстану вважає чи не найактуальнішою проблемою вироблення й реалізацію ефективної національної ідеї, на основі котрої й витворюється консолідаційна програма діяльності всього суспільства під назвою “Стратегія – 2050”. Очевидна необхідність зарядити громадські настрої та індивідуальні почуття цією пасіонарною ідеєю “Менгілік Ель”, надати суспільству систему ціннісних орієнтацій, сформувати національну ідентичність, в основі якої чітке уявлення про джерела походження й історичного розвитку власного етносу, мови, культури, відносини з іншими етносами, про національні ідеали та орієнтири майбутнього держави як нової культурної, соціальної та економічної організації. Головний акцент у казахстанській “Стратегії – 2050” зроблено на формуванні нації-держави зі своїм непорушним територіальним імперативом, здатної не тільки самозберегтися в новому глобалізованому світоустрої, а й посісти домінуючу позицію завдяки активній і мультивекторній взаємодії із сучасною світовою економічною, культурно-інформаційною, фінансово-банківською інфраструктурою.

Казахстанське суспільство цієї загальнонаціональної ідеї, яка могла б об’єднати всі етноси країни й зарядити їх енергією державного самоздійснення, очікувало, бо вона відкриває перед новою державою, яка посідає за територією 9-те місце у світі, але нараховує лише 17 млн. чоловік населення, реальну, хоча й амбітну, складну у здійсненні мету національного поступу. Складну передусім тому, що необхідно забезпечити національне розмаїття в межах багатонаціональної демократії, обґрунтувати стратегії формування національної ідентичності, базованої на ідеї нерозривної єдності казахстанського народу, спільної й неподільної батьківщини всіх етносів, що проживають на величезній території Казахстану – країни з важкою екологічною й тоталітарно-репресивною спадщиною. Адже на території Казахстану з 1930 по 1960 рр. було 60 таборів, колоній та інших відділень ГУЛАГу. А депортації, голодомор, репресії? А проблема “нікчемного”, як передбачливо висловився Шевченко, Аральського моря, з котрим пов’язана чи не найжахливіша на планеті екологічна катастрофа?

Отож, згадуючи поетично відтворену Шевченком казахську легенду про Божу сокиру і святе дерево, заплаканого верблюда й понурого казаха, мимоволі замислюєшся над сучасними незворотними змінами природного середовища, руйнацією екосистем, духовним спустошенням і моральною деградацією людини.

Так, починаючи з 1961-го по 1989 р. у Казахстані на Семипалатинському полігоні було проведено 209 підземних ядерних випробувань у 181 штольні. На закриття цих штолень уже витрачено 200 мільйонів доларів, а для того, щоб вилучити із залитих бетоном штолень радіоактивні відходи, необхідно приблизно 200 мільярдів доларів.

Та чи не найбільшою катастрофою в долі казахського народу був тотальний геноцид, який визначається народним терміном Ашаршилик. Унаслідок штучного Великого голоду, котрий охопив Великий Степ на початку 1930-х рр., чисельність корінного населення в Казахстані скоротилася на 70%. Українців у Казахстані після казахського голодомору стало на 200 тис. менше [8, 131].

“Казахський народ, який нараховував понад 7 мільйонів чоловік, будучи п'ятим великим народом у Російській імперії і СРСР і найбільшим народом усієї Центральної Азії до 1932 р., після 1933 р., нараховував менше 2 мільйонів, назавжди втративши 5 мільйонів 68 тисяч чоловік, з них понад 4 мільйони фізично знищених або 70% загального числа населення, ледве досяг до 1937 р. 2 мільйони 181 тисяча 520 чоловік” [1, 94].

Це було трагічним для казахського народу наслідком сталінської політики “Малого Октября”, яку жорстоко проводив у Казахстані, тоді Автономному Краї у складі РРФСР, найближчий друг і соратник самого Сталіна Філіп Ісайович Голощокін (Шая Іскович Кукович). Саме цей хитрий, безжалісний і цинічний більшовицький діяч, який вісім років, з 1925 по 1933 рік, керував Казахстаном, був головним організатором наймасштабнішого геноциду багатостраждального народу (див.: [14, 86-90]).

Безжалісне винищення кочівників здійснювалося не лише запровадженням штучного голоду такими засобами, як “колективізація”, “осідлість”, “усупільнення домашньої худоби”, “вилучення надлишків продовольства”, “ліквідація байсько-куркульського елементу” та ін., а й розстрілами військами ОГПУ цілих аулів, котрі намагалися порятуватися від голоду в Китаї. До речі, цими репресивними акціями тоді керував майбутній Генеральний секретар ЦК КПРС Костянтин Черненко.

Уже 1928 р. в Казахстані за вказівкою Філіпа Голощокіна розпочалася масова конфіскація худоби в населення, яка і зумовила Великий Голод. Цей кровожерний ненависник “нацменів” не приховував, що задля очищення Казахстану від корінного населення – казахів та задля побудови на цих землях грандіозних індустріальних центрів штучний голод замаскований під природну катастрофу на зразок ожеледиці-джуту – ефективний і швидкий спосіб винищення кочівників.

До речі, один із чільних організаторів голодомору в Україні Мендель Хатаєвич також говорив про цілеспрямовану політику комуністичної партії на знищення українських селян шляхом запровадження штучного голоду, а по суті, була розпочата неоголошена війна проти власного народу: “Жестокая борьба ведется между крестьянами и нашей властью. Этот год будет решающей проверкой нашей силы и прочности. Понадобился голод, чтобы показать им, кто здесь хозяин. Это стоило миллионов жизней. Но колхозная система была создана и мы выиграли эту войну” (цит. за: [14, 90]).

Російська дореволюційна й більшовицька влада зневажливо ставилася до місцевого населення частини Середньої Азії, що входила до складу Російської імперії, а після жовтневого перевороту до складу Російської Федерації, називаючи його киргизами, киргиз-кайсаками, “казаками”, “кочівниками”, “відкочівниками”, “нацменами”, “казак-нацменами”, “іногородцями”...

А якими драматичними екологічними наслідками для Казахстану обернулася так звана цілинна епопея? Могутні трактори знищували унікальну екосистему Великого Степу, руйнували безцінні пам'ятки найдавнішої у світі номадичної цивілізації; відбулася деградація й поступова манкуртизація значної частини місцевого населення, яке, до речі, перетворилося на етнічну меншину в себе на батьківщині. Та й економічного виправдання цього широкомасштабного освоєння цілинних земель неможливо відшукати. Як узагальнив російський академік Александр Чібільов, “уже 1963 року в СРСР почалися масовані закупівлі зерна за кордоном. За 10 років (1976–1985 рр.) було закуплено 308 млн тонн на суму понад 50 млрд доларів. 1985 року за рахунок імпорту задовольнялося майже 40% потреб країни в зерні. Паралельно зі зростанням закупівель зерна країна стала посилено, на шкоду своїй природі, добувати і продавати за кордон нафту. 1960 року було продано 17,8 млн тонн нафти, а закуплено 200 тисяч тонн зерна. 1985 року продано 117 млн тонн нафти, а закуплено 44,2 млн тонн (за іншими даними 50,0) зерна. Так, радянські нафтодолари пішли на підтримку американських фермерів, а вітчизняне село залишилось і досі залишається жебраком” [29].

До речі, упродовж 1954–1956 рр. понад 100 тис. дівчат і юнаків виїхало з України освоювати цілинні й перелогові землі Казахстану та Сибіру, проте їхня адаптація до умов казахського соціокультурного простору була складною. Не так легко сприймають представники інших етносів національні, етнічні, релігійні, соціальні та інші традиційні чинники формування загальноказахстанської ідентичності. Та й самі казахи, принаймні їх значна частина, тепер відновлюють національну та культурну тожсамість і завдяки цьому починають усвідомлювати своє місце в цій своєрідній мультинаціональній і мультикультурній спільності, якою є казахстанський народ. Так, надзвичайно популярна поема “Цивілізація в омані” видатного казахського поета Мухтара Шаханова містить розповідь про одного мудрого владика, у котрого запитали, скільки він має дітей. Той відповів: “Півтори”. Насправді у владика було троє синів і всі вони високоосвічені, начитані, із живим розумом та енергійною реакцією:

Но только один из них
Сумел соединить
Свои острые знания
С нравственными истинами
И наследиями культуры предков.
Потому я тех двоих,
Не состоявшихся духовно,

Принимаю за полчеловека.
Холодный, расчетливый разум,
Не облагороженный духовностью,
Как бы его ни возвышали,
Губительно опасен
Для общества.

М. Шаханов із великою тривогою говорить про зменшення духовності на всій планеті. Він повністю поділяє позицію Чингіза Айтматова про вироблення нової, на противагу ідеї глобальної економізації світового співтовариства, концепції, яка би сприяла “глобальній гуманізації” людства, а її економічний складник був би лише частиною людської культури, зокрема етики.

Отож, гадаю, не без впливу казахських інтелектуалів-гуманітаріїв, місцевої духовної еліти відродилася загальнонаціональна ідея вічності народу й держави “Менгілік Ель”. Ця ідея сьогодні стимулює становлення спільної загальноказахстанської ідентичності, що забезпечує динамічний розвиток інтеграційних процесів у суспільстві. Важливо, що здійснюється самоототожнення громадян зі спільними цінностями, орієнтирами розвитку суспільства, з базовими культурними цінностями казахської нації, зі звичаями, традиціями, мовою, з історичною спадщиною.

Відомо, що у спадщину від СРСР державі Казахстан залишилася одна з найбільших техногенних катастроф – загибель Аральського моря, генна мутація живих істот у районі Семипалатинського ядерного полігону, незворотні зміни довкілля, жакливі хвороби, ослаблення життєвої енергії нації та духовна деградація населення. Ця системна деформація соціуму і природного середовища болісно вражає казахську національну еліту, яка прагне стимулювати волю й життєву енергію свого народу задля активної модернізації мислення і способу життя казахів. Робити це надзвичайно складно, бо кількостолітнє перебування казахів під тотальним впливом Росії призвело до деформації системи цінностей казахської цивілізації, руйнування життєвого простору нації, ослаблення етнокультурної ідентичності.

У романі популярного письменника сучасного Казахстану Роллана Сейсенбаєва “Мертві блукають пісками” художньо досліджено історичну долю казахського народу в контексті жорстокого, агресивного знищення людиною природного середовища, руйнування біосфери землі. Метафорою екологічної катастрофи людства та, як наслідок непогамовної жадоби збагачення, нестримного поглинання живої матерії природного світу, духовного спустошення людини в романі виступає символічний образ сліпців із картини Пітера Брейгеля, які покійрно прямують за своїм також сліпим провідником до прізви.

Для казахів, твердить Роллан Сейсенбаєв, водна стихія Аральського моря – це своєрідний гігантський резервуар-архів родової пам’яті численних поколінь. І тому загибель Аралу символізувала втрату багатовікової родової пам’яті, що неминуче призводило до втрати орієнтації у просторі національного буття, до неможливості усвідомлення людиною свого місця у віковичному колообігу природних явищ і процесів.

Літературний критик, філософ і політолог Рустем Жангожа (Джангужин) присвятив спеціальний діалог-дослідження оригінальному творчому феноменові, яким постає в наш час складний космос творів згаданого письменника. Особливу увагу у книжці “Код Роллана Сейсенбаєва” дослідник приділяє аналізу двох останніх його романів “Трон сатани” і “Мертві блукають пісками”. Прозаїка хвилює доля казахського національного, точніше етнокультурного феномену, котрий драматично “вживається” в урбанізований соціокультурний контекст. Не так то просто переорієнтувати традиційний багатовіковий шлях розвитку казахського народу на інтеграцію у глобальні, транснаціональні системи співробітництва і взаємодії. Особливо коли зважити на те, що казахське суспільство, вважає Р. Сейсенбаєв, переживає системну кризу й акультурацію. Перші причини цього невтішного соціального діагнозу – відсутність повноцінного політичного й культурного статусу незалежності народу і країни, змирення казахського суспільства й державної влади зі статусом пасивного об’єкта, який перебуває між двома потужними суб’єктами глобального впливу – Російською Федерацією й Китаєм. Щоправда, коли Росія анексувала Автономну Республіку Крим і здійснила військове вторгнення на Схід України, то Казахстан і Білорусь (ці два активні партнери Росії по Євразійському Економічному Союзу) намагалися зберегти нейтральну позицію, хоча й висловили стурбованість. Але швидко усвідомили, що задля досягнення геополітичних цілей путінська Росія не буде дотримуватися норм міжнародного права й легко ігноруватиме державні кордони. А це вже серйозна загроза для суверенітету цих країн, які відмовилися приєднатися до санкцій Російської Федерації проти Заходу. Та головне, що Казахстан, навіть певною мірою й Білорусь, прагне виробити власну систему ціннісних орієнтацій, відкидаючи російську імперську версію казахстанського минулого й започатковуючи

написання своєї історії в питомій для неї національній інтерпретації – мовою й вірою свого народу. Це суттєво змінює соціально-політичну й духовно-культурну атмосферу країни, у якій так складно й повільно відбувається трансформація казахстанської національної ідентичності.

Очевидно, що в державах Центральної Азії, як і в Україні, не завершився процес формування національної ідентичності, котрий проходить в умовах конструювання наднаціональних ідентичностей та наднаціональних утворень. Ми із тривогою спостерігаємо, як усередині України – держави-нації активно діють інспіровані Росією інформаційно-комунікативні механізми забезпечення внутрішньої колонізації суспільної свідомості, суспільних настроїв, відбувається акультурація населення задля формування наднаціональної культурної ідентичності – панросійської. У її основу покладена російська національна ідентичність, домінантна не лише в Російській Федерації, а й у межах Співдружності Незалежних Держав. Росія використовує широкий спектр маркерів панросійської наднаціональної ідентичності, які діють поряд із маркерами української національної тожсамості, “створюючи у громадян України панросійську ідентичність та легалізуючи СНД як наднаціональне утворення, або заміняючи їх, ставлячи під загрозу існування окремої української національної ідентичності” [22, 180].

Подібні проблеми переслідують і незалежні держави Центральної Азії, які також перебувають у пошуках нової тожсамості та під цілеспрямованим впровадженням панросійської наднаціональної ідентичності.

Водночас в Україні активізувалося формування наднаціонального європейського символічного простору, створюються умови для просування інтеграції та появи європейської ідентичності, імплементації загальноєвропейського наративу у свідомість передусім молодшого покоління українців, упровадження європейських цілей та цінностей в економічне та суспільно-політичне життя України [16, 440].

Політолог Р. Жангожа поділяє думку Роллана Сейсенбаєва про кризовий стан казахського суспільства, зумовлений драматичним переборенням традиційної номадичної культури, що загальмувало й ускладнило трансформацію господарсько-економічного, соціально-політичного й культурного укладу життя казахів. Кінно-кочівна цивілізація, котра вже вичерпувала свою пасіонарну енергію на очах Т. Шевченка і приреченість якої бачили та відтворили неминучість її загибелі славетні попередники Сейсенбаєва – письменники й філософи Абай та Шакарім, своїм відходом ослаблювала національний дух, волю до сприйняття змін, а головне – унаслідок необхідності інтегрування казахів у модерний глобалізаційний світ втрачалася їх національна ідентичність.

Вочевидь, однією з найважливіших причин повільної та неповноцінної інтеграції цього народу в урбанізований соціокультурний світ є те, що “казахська інтелектуальна еліта не зуміла виробити перспективний проект майбутнього розвитку нації. Не змогла імплементувати його у свідомість людей як частини проекту їх колективного майбутнього” [10, 126].

Р. Жангожа вирішив запропонувати своїй нації оригінальну систему ціннісних орієнтацій, базовану на першій світовій монотеїстичній релігії – тенгріанстві. Саме на схилах небесних вершин Тянь-Шаня, Заїлійського Ала Тау зароджувалася ця система вірувань, що сполучала в гармонійній єдності Небо, Землю, Воду й Повітря.

Дослідник у яскравій стилістичній формі заглиблює нашу уяву в кількатисячолітнє минуле гуннів і тюрків, обґрунтовуючи формування ними вже в першому тисячолітті до нашої ери своїх державних об’єднань. Його

особливо цікавить духовний світ цих тюркських народів, їхня культура – філософія, писемність, історія, медицина, наука, архітектура, міфи, легенди, народна культура...

Дух народів – визначальний фактор життєдіяльності, джерело пасіонарності, за Л. Гумільовим, не тільки цих давніх народів, бо, за Геґелем, “дух – це знання про себе у своєму відчуженні; це божественна сутність, що є процесом збереження своєї самототожності у своїй іншості” [6, 512]. Тому для тюркських народів у край важливо повернути або зберегти самототожність, національну ідентичність “у своїй іншості”, у нинішній сутності та якості, активізувати процес національного самоусвідомлення, здійснити “прозирання духу” (Геґель) у глибини первісного самоусвідомлення. Адже тюркські племена в давнину були поєднані спільною ідентичністю і сповідували єдину віру – культ Тенґрі, культ Голубого Неба, Небесного Духа-господаря Всесвіту, Вічного Неба. Отже, ці народи мали власну аксіологічну систему, комплекс ціннісних орієнтацій.

Визначивши імперативи загальнотюркської ідентичності, Рустем Жангожа пропонує цю космологічну й релігійну систему прийняти за основу міжцивілізаційного діалогу й на її цінностях визначати нові орієнтири політико-економічної й етнокультурної самоідентифікації народів незалежних держав Центральної Азії та майбутньої Центрально-Азійської інтеграції (див.: [11]). Адже очевидне те, що незалежні держави Центральної Азії перебувають нині в пошуках нової ідентичності, нових геополітичних орієнтирів, які не передбачають прийняття інтеграційної моделі євразійства, що її пропонує путінська Росія. Вони, ці нові центральноазійські держави, схиляються до думки, що заражена імперським синдромом Росія, особливо після цинічної анексії Криму й агресії на Схід України, стане для них не доброю свекрухою, а злою сусідкою, готовою в будь-яку мить “відкусити” частину чужої землі або задушити у своїх жадібних обіймах. Тому не тільки для Казахстану, а й для інших країн цього регіону казахські інтелектуали пропонують формування на основі національної ідентичності кожного народу загальнотюркської наднаціональної ідентичності як противаги панросійській наднаціональній ідентичності та здійснення чогось на зразок “паломництва в країну Європа”. Водночас це передбачає й реалізацію “спогаду про майбутнє” – відродження системи вірувань та духовних цінностей, закодованих у тенґріанстві, що може бути запорукою й засобом історико-культурної саморефлексії народів Центральної Азії, справжнім сенсом і змістом їхнього майбутнього життя в його історико-культурному розвитку та духовному й моральному відродженні.

Р. Жангожа із тривогою і глибоким співпереживанням роздумує над тим, що сталося з казахською національною культурою й колективною свідомістю казахського суспільства у ХХ та на початку ХХІ ст. Його, як і багатьох казахських інтелектуалів, хвилює майбутнє не тільки Батьківщини, а й споріднених глибинними духовними й культурними взаємозв'язками казахського етносу й сусідніх народів, чиї предки багато-багато віків тому спільно формували цілісну систему аксіологічних орієнтацій, монотеїстичний комплекс вірувань – тенґріанство. Видатний казахський письменник і вчений Олжас Сулейменов пише, що “найдавніша релігія на планеті, яка оформилася як філософське вчення вже в 4 тисячолітті до народження християнського бога і стала матір'ю семітських та індоіранських релігій, помітно вплинувши на давньоєгипетську культури – тенґріанство, вже давно чекає на своїх дослідників”. [26, 266].

Та важко передбачити, чи ця давньотюркська система вірувань, ця концепція культурно-історичної й етнічної спільності – Тюркський Ель буде прийнята як консолідаційна ідеологема всіма етносами й політичними елітами Казахстану.

Час покаже, чи на її основі буде сформована загальнотюркська ідентичність, чи космогонічні й онтологічні ідеї, уявлення й постулати тенгріанства спроможні подати нове бачення історичної перспективи для нових незалежних держав Центральної Азії. Але такий намір сучасного Казахстану варто лише вітати, бо без набуття національної ідентичності навряд чи буде реальною перспектива динамізації внутрішньоінтеграційних процесів. Консолідація багатьох етносів, які проживають на території нинішнього Казахстану, – одне із пріоритетних державних завдань. Із цією метою була створена й активно діє Асамблея народу Казахстану, заради набуття міжнаціональної єдності, суспільної консолідації розробляється патріотичний акт “Менгілік Ель”, який запропонує суспільству нову систему державотворчих, загальнонаціональних цінностей, ідейну основу нового казахстанського патріотизму.

Для того, щоб досягти остаточного самоутвердження як суверенної держави, Казахстану, як і Україні, необхідно сформуванню державно-національну ідеологію, без котрої не набути власну історичну й духовну сутність, не відродити й не виплекати почуття індивідуальної й колективної належності до конкретної національної спільноти, її культури, історії, мови, традицій. Адже передусім на усвідомленій членами суспільства спільній історико-культурній основі й “виростає” нація як національно-культурна цілісність, здатна на динамічне самоутвердження серед інших націй і країн світу. Цим і пояснюються активні пошуки джерел, з яких можна було б черпати пасіонарну енергію, так необхідну для творення суспільної консолідації. Тому національна ідентичність і відіграє важливу інтеграційну, консолідаційну функцію, бо на її основі формується політична спільнота зі своїм суверенним статусом і стратегією побудови дієздатної суверенної держави, конкурентноспроможної економіки, культурної самобутності.

Тому є всі підстави вважати національну ідентичність соціокультурним феноменом [15, 57], бо саме культурні традиції та духовні цінності забезпечують історичне буття кожного етносу, будь-якої нації, творять те, що ми називаємо “душею народу”, що сакралізує дух нації, національні почуття, національну свідомість.

У романі в поемах Мухтара Шаханова “Космоформула караючої пам’яті (таємниця, що її забрав із собою Чингізхан)” наведено історичний факт про доручення хана Отрара Каїрхана своєму воєначальникові Месбаю вивести з оточеного Чингізханом міста трьох видатних духовних корифеїв свого народу. Не виконав ханського наказу полководець, не надав ваги збереженню духовних лідерів батьківщини – ученого, поета й філософа, за що Отрар і засудив його до смертної кари. Але й себе покарав хан сорока ударами батою за те, що довірився своєму воєначальникові, а отже, не зумів зберегти тих мудреців, які “несуть у собі основний духовний стрижень нації”, становлять головний, справді “золотий запас країни”. На знак непоправної втрати хан оголосив у державі семиденну жалобу:

Нельзя забывать,
Что именно
Великие сыны Отечества,
Обладающие высокой духовностью

И благородной силой ума,
Определяют степень
И высоту развития
Любого государства [30, 216].

Філософ Сергій Кримський, твердив “функціонування нації в першу чергу потребує розвиненої національної свідомості, носієм якої виступає особливий соціальний прошарок – інтелігенція” [17, 362]. Оскільки “нація і є визначальною сферою функціонування культури”, а “культура існує тільки в національному

вигляді” [17, 85], то саме культура як цілісна система репрезентує національну свідомість, національний менталітет, дух народу й найефективніше сприяє становленню політичної спільноти.

Саме тому у формуванні національних ідентичностей найчастіше апелюють до тих ідей і кодів, за допомогою яких люди могли б себе ідентифікувати з певним етнічним субстратом, що володіє сформованою міфосимволічною системою уявлень, вірувань і цінностей.

Важливо сприяти усвідомленню членами спільноти, а ця функція покладається на національну еліту, на інтелігенцію, своєї належності до єдиного народу – до нації, з’єднаної почуттям кривної спорідненості, братерства, спільними міфами, традиціями, символами, історичною пам’яттю, звичаями й ритуалами, землею предків, спільною етнотериторією.

І хто тепер може сказати, про що думав, чого благав у святого дерева понурий казах на заплаканому верблюдові, якого побачив Т. Шевченко “в степу безкраїм за Уралом”, чи усвідомлював він свою духовну спорідненість із природою та безмежним небом? Хто вповість нам почуття й переживання тих казахів-киргизів, з котрими дружив-спілкувався український поет-художник, які думки, які спогади були затаєні в родовій пам’яті цих кочівників, у глибинах національної самосвідомості цього народу? Та відродження давньотюркської системи вірувань, культурно-історичної та етнічної спільноти – Тюркський Ель, Менгілік Ель свідчить про те, що той самотній казах на захилім верблюді, той кайзак, що не оминав “дерева святого” й жертвами благав це дивовижне дерево, мабуть, таки перебував в органічному духовному й фізичному зв’язку з Небесним Духом – Господарем Вічного Неба.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аккулы С.-Х. Голодомор. Цифры поражают // *Mangilik El.* – 2014. – № 1.
2. Бондаренко Г. Священне дерево: з історії дослідження казахських мотивів у творчості Т.Г. Шевченка // *II Международные Шевченковские чтения, посвященные 20-летию со дня создания НИИ “Институт Тараса Шевченко...”*: Сборник материалов. – Оренбург; Уфа, 2013.
3. Брижицка С. “Я не одинокий...” Національне самоствердження Тараса Шевченка та його вплив на становлення національної ідентичності українців (друга чверть XIX ст. – середина 20-х років XX ст.). – Черкаси: Брама. Україна, 2006.
4. Бусурманов Т. Евразийский союз: новые политико-правовые реалии // *Mangilik El.* – 2014. – № 2.
5. Василенко И. Создавая образ России. Социокультурные основы имиджевой стратегии России // *Свободная мысль.* – 2014. – № 1 (1643).
6. Гегель Г.В.Ф. Феноменология духу. – К.: Основи, 2004.
7. Гибернау М. Ідентичність націй. – К.: Темпора, 2012.
8. Голод 1930-х годов в Украине и Казахстане: вопросы историографии и подходы к исследованию проблемы (к 80-летию трагедии). – Астана, 2014.
9. Гумилёв А. Этногенез и биосфера Земли. – М.: Изд-во “Институт ДН-ЖНК”, 1997.
10. Жангожа Р. Код Роллана Сейсенбаева. – Международный клуб Абая. – 2013.
11. Жангожа (Джангужин) Р. Туркестан – Туран: силуэты геостратегии (иллюзия реальности или... реальность иллюзии?). – К., 2014.
12. Зеньковский В. История русской философии. – М.: Академический Проект: Раритет, 2001. – Т. 1. Ч. 1.
13. Кабульдинов З. Великой Степи достояние // *Mangilik El.* – 2014. – № 1.
14. Касымов Д. Так кто же такой Голощёкин? // *Mangilik El.* – 2014. – № 2.
15. Козловець М. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009.
16. Кремень В., Ткаченко В. Україна: ідентичність у добу глобалізації. – К.: Тов-во “Знання” України, 2013.
17. Кримський С. Під сигнатурою Софії. – К.: ВД “Києво-Могилянська академія”, 2008.
18. Маланюк Є. Книга спостережень. Статті про літературу. – К.: Дніпро, 1997.
19. Миллер А. Империя Романовых и национализм. – М.: Новое литературное обозрение, 2006.
20. Миллер А. “Украинский вопрос” в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина XIX в.). – СПб.: Алетейя, 2000.
21. Наукові архівні фонди рукописів і фонозаписів ІМФЕ. Фольклорні матеріали експедиції до Оренбурзької області. Листопад–грудень 1938 р. Записав І. Волошин. Ф. 8. – Од. зб. 245. – Арк. 17.
22. Пелагіца Н. Україна у смислових війнах постмодерну: трансформація української національної ідентичності в умовах глобалізації. – К., 2008.

23. *Послание* Президента Республики Казахстан Н. Назарбаева народу Казахстана. 17 января 2014 г. Казахстанский путь – 2050: Единая цель, единые интересы, единое будущее [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.akorda.kz/ru/page/page_215750_poslanie-prezidenta-respubliki-kazakhstan-n-nazarbaeva-narodu-kazakhstan-17-yanvara-2014-g.
24. *Сміт Е.* Культурні основи націй. Ієрархія, заповіт і республіка. – К.: Темпора, 2010.
25. *Сміт Е.* Національна ідентичність. – К.: Основи, 1994.
26. *Сулєйменов О. АЗ і Я.* Книга добромисного читача / Пер. з російської. – К.: Вид-во Жупанського, 2009.
27. *Сьдєлков Е.* Шакарим. – М.: Молодая гвардия, 2012. – С. 106-107.
28. *Сюдюков І.* Національна абстракція чи соціальний проект? Професор Сергій Кримський про українську ідею в контексті вітчизняного та європейського історичного досвіду // *День*. – 2009. – 24 квітня.
29. *Чибилёв А.* Уроки целины [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.bible-for-you.com/kraeved/zelina.htm>.
30. *Шаханов М.* Космоформула карающей памяти (Тайна, унесенная Чингисханом). – Алматы: Білім, 2001.
31. *Шевченко Т.* Повне збір. тв.: У 12 т. – К.: Наук. думка, 2001–2014. – Т. 1: Поезія 1837–1847. – 2001.
32. *Шевченко Т.* Повне збір. тв.: У 12 т. – К.: Наук. думка, 2001–2014. – Т. 2: Поезія 1837–1847. – 2001.
33. *Шевченко Т.* Повне збір. тв.: У 12 т. – К.: Наук. думка, 2001–2014. – Т. 4: Повісті. – 2003.
34. *Шевченко Т.* Повне збір. тв.: У 12 т. – К.: Наук. думка, 2001–2014. – Т. 6: Листи. Дарчі та власницькі написи. Документи, складені Т. Шевченком або за його участю. – 2003.

Отримано 3 червня 2015 р.

м. Київ

